

Тетяна Ємець

Внесок Івана Огієнка у національне відродження українців

Іван Огієнко зробив значний внесок у національне відродження як своїми українознавчими дослідженнями, так і життєвим шляхом, відданим на служіння Україні. Цей внесок і став предметом наукового зацікавлення авторки статті.

Ivan Ohienko did a considerable contribution to the national rebirth with his scientific Ukrainian Studies as well as with his Life given to the service to Ukraine. This contribution became a subject of scientific interests of the author of this article.

Україна, яка здобула незалежність лише в 1991 р., є молодою державою, проте, має видатну й довгу історію державотворення. Одним із найнагальніших завдань для неї все ще залишається теоретичне обґрунтування сучасного націотворення та розробка його ідеологічних засад.

Стосовно проблем українського націєтворення Л. Масенко пише: «Лише створивши власний позитивний образ, народ усвідомлює себе господарем на своїй землі і передає у спадок наступним поколінням національну гідність і солідарність. Таким чином, державотворчий процес потребує певної міфологізації масової свідомості, активізації патріотичних почуттів, застосування у пропаганді державних цінностей високої риторики. Водночас, звільнення суспільства з-під впливу стереотипів догматичного мислення, які систематично нав'язував населенню радянський режим, потребує протилежних заходів, а саме деміфологізації свідомості. Збіг обох процесів у часі значно ускладнив українську ситуацію перехідної доби» [5, с. 37]. Українознавство як галузь наукового пізнання здатне сприяти подоланню цієї різноспрямованості державотворчого процесу в сучасній Україні. Новий погляд на факти української історії, переборення комплексу меншовартості, спадку тоталітаризму – все це по силах науці «українознавство». Зокрема, шляхом повернення із небуття імен видатних діячів національної історії.

Одне із чільних місць у списку цих імен належить Івану Огієнку. Як зазначає академік М. Жулинський, цей «вчений-державотворець» був автором більш ніж півтори тисячі українознавчих праць з історії, культури, мовознавства, літературознавства, філософії, історії церкви. «Дослідження в галузі славистики, й зокрема

обґрунтування у цьому контексті окремішності і самотності української мови, культури в цілому, принесли йому ім'я і велич ученого світового масштабу» [1, с. 5].

Дослідженню життєвого шляху та творчого здобутку І. Огієнка присвячені роботи багатьох сучасних українських науковців. Перш за все М. Тимошика, автора численних публікацій з історії українського друкованого слова, історії цензури в Україні, теорії та практики сучасної журналістики і книговидання, а також дослідника постаті І. Огієнка та ініціатора перевидання й широкого оприлюднення в Україні його численних творів.

Серед дослідників постаті І. Огієнка слід також назвати О. Завальнюка, В. Крисаченка, В. Ляхоцького, А. Марушкевича, І. Огородника, М. Русина, І. Тюрменко, Д. Степовика.

За радянських часів ставлення до І. Огієнка було різко негативним. Що й не дивно, з огляду на активну антирадянську позицію цього дієвого українського патріота. Неодноразово робились спроби спалювати його ім'я, а частіше – зовсім викреслити його із пам'яті. Прикладом першого стали так звані «викриття» співпраці І. Огієнка із німецькою владою в роки Другої світової війни у «відверто антиогієнківських працях радянських літературознавців та істориків К. Дмитрука, С. Данилевського, О. Мазуркевича, Ю. Гая» [2, с. 19]. Серед антиогієнківських заходів, спрямованих на знищення навіть згадки про нього, слід назвати, зокрема, розпочате 23 березня 1950 р. масове вилучення творів І. Огієнка з публічних і наукових бібліотек Галичини. А також виданий 31 квітня 1974 р. наказ Головліту № 1-т, згідно з яким було вилучено 14 лінгвістичних праць І. Огієнка з наукової бібліотеки Інституту мовознавства ім. О. Потебні НАН України. Було забо-

ронено згадувати ім'я Івана Огієнка у засобах масової інформації.

Таке ставлення радянської влади до І. Огієнка стало реакцією на його українознавчу діяльність та активну громадянську позицію національного патріота. Як зазначає М. Тимошик, в роботах І. Огієнка вперше в українській історіографії «глибоко, аргументовано, на конкретній джерельній основі показано, яка руйнівна сила методично, протягом століть спрямовувалася з імперських столиць Петербурга й Москви на знищення волі українського друку, придушення української культури в цілому... І. Огієнко... оприлюднив нечувані за своєю зверхністю й зневагою до цілого народу гласні й негласні документи минулої епохи – укази, розпорядження, циркуляри царського уряду про заборону українського друку, знищення українських книжок, виправлення українського правопису. Окрім того, він переконливо, аргументовано показав, як, незважаючи на всілякі утиски, заборони й переслідування, українське друковане слово пробивалося до народу, будило думку, піднімало його з колін» [7, с. 149].

Видатний організатор, державний, громадський, культурний і церковний діяч, редактор, видавець, І. Огієнко був також і митцем – поетом, перекладачем. Не випадково, саме І. Огієнкові, який досконало володів грецькою, латинською, церковнослов'янською, старовірською, польською, німецькою, англійською, всупереч надзвичайно складним життєвим обставинам випало здійснити один із найвагоміших внесків в сучасну національну культуру – реалізувати ідею перекладу та видання повного тексту Біблії українською мовою. Також закономірно, що саме одна із його поезій «Не питає, чого в мене заплакані очі...» стала народною піснею, дуже популярною на Поліссі. Але, як зауважує М. Тимошик, авторський текст, на відміну від переінакшеного ліричного народного, проникнутий патріотичним звучанням болю за рідний край [7, с. 166]. Такою ж гіркотою за долю рідної України та глибоким патріотизмом пронизані філософські поеми І. Огієнка «На Голготі», «Марія Єгиптянка», «Філософські містерії». Та ці біль і гіркота не позбавляли його наснаги активно боротись за українську Державу, за національну культуру.

Формувався як вчений І. Огієнко у видатного медієвіста, дослідника давніх українських текстів Володимира Перетца (1870–1935). У нього І. Огієнко перейняв український патріотизм та навчився зосереджуватись серед величезного масиву давньої української літературної спадщини

на пам'ятках, що засвідчували національну українську приналежність. І. Огієнко все подальше наукове життя послуговався методологією, виробленою «Семинарием Русской Филологии», організованим В. Перетцем у 1907 р. при Університеті св. Володимира, де І. Огієнко навчався в 1903–1909 рр., спочатку не медичному факультеті, згодом на історико-філологічному.

Як свідчення його дієвого патріотизму, можна згадати, що він ще у 1905 р., зі скасуванням Емського указу, починає публікувати наукові та літературні твори українською мовою. Активна наукова та громадська діяльність його проходила у київських виданнях «Громадська Думка», «Рада»; у товаристві «Просвіта». З 1907 р., він починає співпрацювати зі щойно утвореним Українським науковим товариством як коректор «Записок Українського наукового товариства в Києві», неофіційний редактор I–VI томів. Членом УНТ став з 1909 р.

І. Огієнко здатен був виборювати свою українськість навіть в роки самодержавства. Не дивно, що після знищення імперії його зусилля з відстоювання української самобутності значно посилились. Зокрема, він першим серед викладачів Київського університету св. Володимира ще у квітні 1917 р. перейшов на викладання українською мовою. Саме І. Огієнко у жовтні 1917 р. як член Ради новоутвореного Центральною Радою Міністерства освіти виступив з ініціативою заснування національного народного університету (Київський Український Державний Університет), на противагу проросійському Київському університету св. Володимира. Згодом став там професором кафедри української мови, секретарем історико-філологічного факультету. Тоді ж він розробив новий курс лекцій щодо української культури. Згодом книгу «Українська культура» Генеральний секретар військових справ С. Петлюра доручив видати мільйонним тиражем з метою просвітництва у війську. Також у 1917–1918 рр. І. Огієнком було видано близько 20 навчальних підручників і посібників для вивчення української мови школярами, студентами, військовими та чиновниками.

Зробив І. Огієнко визначний внесок і в унормування українського правопису, був одним із ініціаторів прийняття 17 січня 1919 р. Закону про державну українську мову в УНР, затвердження правописного кодексу для обов'язкового вжитку щодо української мови. І. Огієнко вважав, що «рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації» [6, с. 114].

Як зазначає дослідник Ю. Корбуш, вагомим є внесок І. Огієнка у вивчення впливу національних цінностей на формування молодого покоління. Він не лише аналізував процес національної ідентифікації, а й розробив методику залучення підростаючого покоління до процесу націєтворення. І. Огієнко наголошував на значимості громадянської активності, яка «повинна охоплювати такі ознаки, як активне освоєння та поширення української культури, традицій, вшанування історичної пам'яті, дбайливе ставлення до національного багатства і рідної природи, готовність захищати інтереси Батьківщини» [3, с. 251].

Як державний діяч, І. Огієнко працював міністром освіти та, пізніше, міністром віросповідань в уряді УНР. Був одним із організаторів об'єднання ЗУНР і УНР, став Головним уповноваженим Ради Міністрів Української Народної Республіки для організації і проведення на Софійському майдані Києва 22 січня 1919 р. святкування Акту злуки Західноукраїнської Народної Республіки і Української Народної Республіки в єдину соборну Українську державу. Успішно реалізував рішення уряду гетьмана П. Скоропадського 17 серпня 1918 р. про заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Став його ректором. Зумів у вкрай несприятливих умовах відкрити богословський факультет, українську гімназію для дорослих, курси українознавства.

Після поразки української революції та вимушеної еміграції не змінив своєї активної патріотичної позиції. Хоча і не став учасником політичних рухів в українській діаспорі, але не припиняв активної українознавчої діяльності. З 1923 р. був членом Українського наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Викладав у 1925–1932 рр. у Варшавському університеті. Не полишав видавничої діяльності. У 1933 р. заснував у Варшаві науково-популярний щомісячник «Рідна мова», який виходив до 1939 р. У 1935 р. заснував журнал «Наша культура» (виходив до 1939 р., був поновлений у 1946 р. в Лозанні-Парижі, з 1951 р. – у Вінніпезі).

У 1940 р. І. Огієнко прийняв чернечий постриг, обравши церковне ім'я Іларіон в пам'ять про першого київського митрополита часів князя Ярослава Мудрого. Став архієпископом Холмським і Підляським УАПЦ, у 1943 р. – православним митрополитом. Така зміна життєвої позиції не була випадковою. Адже він у своїх українознавчих розвідках багато уваги приділяв дослідженню історії Української церкви, починаючи від княжих часів. 13 січня 1918 р. на Соборі Української Право-

славної Церкви 35-річний І. Огієнко виступив з доповіддю, де наголошував на відродженні, а не створенні Української церкви, підтверджуючи свої аргументи безцінними лаврськими стародруками. Наполягав не на українізації, а на дерусифікації, «відмосковленні» української церкви. Говорив про неканонічність приєднання Української церкви до Московського патріархату.

Особливістю наукових розвідок І. Огієнка стала їх інтегративність. Він прагнув до аналізу досліджуваних феноменів як у часовому, так і у просторовому вимірах. Зокрема, в книзі «Історія українського друкарства: Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII в.» (Львів, 1925) І. Огієнко досліджував не лише історичні, а й регіональні особливості друкарства, про що свідчать розділи: «Білорусько-українське друкарство», «Друкарство на Галицькій землі», «Друкарство на Волині», «Друкарство на Київщині», «Друкарство Чернігівське», «Друкарство Подільське», «Друкарство на інших землях Східної України», «Друкарство у слов'янських народів», «Друкарство інших національностей».

В. Крисаченко у розвідці про внесок І. Огієнка в українську культуру наголошує на видатній його ролі в історії української церкви: і як дослідника, і як митрополита. Але діяльність цього видатного культурного діяча не обмежувалася богослов'ям. Багатогранна та плідна робота І. Огієнка на духовній ниві має своїм осердям «духовність як світ смислів, символів, цінностей, норм та ідеалів українського народу. Вчений полишає застарілі підходи до української духовності, котрі хибували нерідко етнографізмом та провінційністю, відносячи до духовних цінностей народу лише якісь архаїчні звичаї, фольклорні явища, що є, звичайно, спрощенням. Іван Огієнко у своїх працях довів, які невичерпні обшири духовних цінностей найвищого ґатунку властиві українцям» [4, с. 349]. Особливу увагу він приділяв дослідженню мовних питань, показав своєрідність та прадавні корені української мови.

Ставши ченцем, І. Огієнко продовжував наукові розвідки з історії української культури та української церкви. У 1942 р. здійснив у Празі видання двотомної «Української церкви». В першому томі на основі першодруків досліджував становлення української церкви від часів Київської Русі до появи у 1581 р. Острозької Біблії: «Майстерним пером зрілого дослідника, прекрасного знавця першодруків з цієї проблематики виписані тут розділи, присвячені запровадженню хрещення українського народу, обґрунтуванню

окремішності української церкви, характеристики церковних братств, а також реформацій у Польщі та Україні тієї доби» [7, с. 82]. У другому томі, досліджуючи долю української церкви після приєднання її до Московської митрополії у 1686 р., І. Огієнко показав історію знищення незалежної української церкви російською владою. На думку М. Тимошика, «це, по суті, ретельно відібрана хронологія політики російської імперії щодо нівеляції і знищення незалежності української церкви, переслідування українського духовенства, знищення української освіти» [7, с. 82].

Останні 25 років свого життя І. Огієнко провів у Канаді, був обраний 8 серпня 1951 р. на Надзвичайному Соборі у Вінніпезі першоієрархом Української Греко-Православної Церкви у Канаді і митрополитом Вінніпегу. Крім пастирської діяльності, займався науковою та педагогічною роботою. За його участі було реорганізовано богословський факультет Манітобського університету, тепер там навчають православних священиків для українських громад по всьому світу.

Науковець-патріот, організатор-державотворець, митець – І. Огієнко протягом всього життя демонстрував яскраве поєднання дослідницьких та організаторських здібностей із послідовним патріотизмом. Його діяльне українознавство стало містком між культурницьким етапом

націостановлення у XIX ст., коли накопичувався етнографічний матеріал, та XX ст., коли українськість активно впроваджувалась у суспільну свідомість українців по всьому світу. Його внесок у національне відродження полягає, насамперед, у аргументованому та послідовному відстоюванні окремішності і самотності української мови та культури в численних українознавчих працях з історії, культури, мовознавства, літературознавства, філософії, історії церкви.

1. Жулинський М. Г. Передмова // Тимошик М. С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, редакторській та видавничій діяльності: Монографія / М. Г. Жулинський. – К.: Заповіт, 1997. – С. 5–6. 2. Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. І. Огієнко: штрихи до портрета видатного українського діяча / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т. 3. – С. 3–27. 3. Корбуш Ю. Українські діаспорні мислителі: проблема духовності / Юрій Корбуш // Українознавчий альманах. Випуск 8. – К., 2012. – 291 с. – С. 251–253. 4. Крисаченко В. С. Історія української філософії. Хрестоматія-довідник. / В. С. Крисаченко – К.: «МП Леся», 2006. – 468 с. 5. Масенко Л. Т. Мова і політика. / Л. Т. Масенко – К.: Соняшник, 1999. – 100 с. 6. Митрополит Іларіон. Книга нашого буття на чужині / Митрополит Іларіон – Вінніпег, Українське Наукове Богословське Товариство, 1956. – 170 с. 7. Тимошик М. С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, редакторській та видавничій діяльності: Монографія / Передмова М. Г. Жулинського / М. С. Тимошик – К.: Заповіт, 1997. – 231 с.